

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
Toimitteita

17

Monikulttuurisuuden aika
Viipurissa

toimittaneet

Pentti Paavolainen & Sanna Supponen

HELSINKI 2013

ISSN 1236-4304 (SARJA; PDF)

Saksalainen Viipuri¹

Robert Schweitzer

*Und ich press' euch ans Herz, ihr Brüder, welche ich liebe,
Söhne Thuiskons und Fennia's Enkel, Ruthenia's Hoffnung;
... Ein Vaterland ist nur
Unser - die Welt, zwei Kronen des Daseins, Tugend und Weisheit.*

Tämä August Thiemen, Viipurin ja Käkisalmen saksankielisten piirikoulujen tarkastajan rakkaudentunnustus Suomelle runoelmassa *Finnland* kesältä 1808 on vastikään saatu suomen kielelle taiteellisessa muodossa. Heksametrimittan taitaja, klassinen filologi ja kirjallisuuden professori Teivas Oksala suomentaa sen näin:

Rakkaat veljet, teidät nyt sydämelleni painan,
niin pojat Thuiskonin, Suomen kuin Venäjän oman toivon,
... On isänmaamme
kaikkeus maailman ja sen kruunun viisauks, kunto.²

Pari sanaa näissä oppineissa säkeissä kaipaa selitystä. *Thuisko* eli Tuisto on – Tacituksen mukaan – kaikkien Germaanisten kansojen Jumala. *Fennia* on Suomi ja *Ruthenia* tarkoittaa Venäjää. Runoelman tekijä on sitä mieltä, että Suomen alkuperäisen kansan on jalostanut sivistyksellinen ja geneettinen kosketus saksalaisten ja ruotsalaisten kanssa. Alkaneen Suomen sodan aikana ei voinut puhua suoraan ruotsalaisista, mutta siksi sydämelle painettavat veljet olivat *Fennian* pojanpoikia ja *Thuiskon* poikia. Juuri *Thuiskon* hahmo yhdistää entisen ruotsinkielisen ja nykyisen saksalaisen ylimystön.

---

1 Laajemmin aiheesta Schweitzer 1993.

2 Thieme 1808, saks. 35; suom. 61.

Sen lisäksi Thieme ajattelee, että nämä germaanien kera jalostuneet suomalaiset ovat Venäjän toivo, mutta tämä Venäjä puolestaan – Aleksanteri I:n toiveikkaiden alkuvuosien aikana – on vain yksi osa kosmopoliittista viisauden (*Weisheit*) ja kunnon, kuntoisuuden (*Tugend*) maailmaa. Viipurin saksalaisista, kuten Thiemestä, vaikutti olevan mahdollista luoda Suomi, joka saattaisi säilyttää identiteettinsä Venäjän valtakunnassa käyttäen saksaa kulttuurikielenään.

Tämä lainaus on siis peräisin August Thiemen 600-säkeisestä eepoksesta *Finnland*, jonka alku Oksalan suomennoksena kuuluu näin:

Hylkää, oi Runotar, tämä maa! Ei nuuhkia täällä
tuoksuja voi etelän. Vain meri ulvova on,
linnut kaulakkaat kujertaa surulaulua kilvan,
puhkuen Pohjoinen viirien hulmuta suo.

Runoilijan kuvitteellinen ystävä varoittaa runoilijaa Suomesta, mutta runoilija vastaa:

”Ei toki! Sammal kunnasten, kajastus revontulten,
Taivaan tuikkivat tähdet ja linnut ympäri laivan,
Beltin tyrskyvä salmi jo toivottaa tulevaksi.
Silmäni loistavat, niin sydän hehkuu kuin idän rusko,..³

Miten on mahdollista, että Haminan lähetyvillä asuneen von Daehnin perheen tilalle kotiopettajaksi vuonna 1801 saapunut saksalainen ylistää omalla kielellään suomalaisten identiteettiä, varsinkin kun hän tunsi maasta vain Venäjään vuosina 1721 ja 1743 liitetyt osat eli Vanhan Suomen?

Seuratkaamme siis saksalaisten roolia Vanhassa Suomessa eli Viipurin seudulla keskiajasta näihin valistuksen päiviin selittämään kuinka sellainen saksalainen Suomi-tunne on voinut syntyä.

---

3 Thieme 1808, 43.

Ruotsin ajan saksalaiset

Viipurissa saksalainen leima ei tosin ollut yhtä vahva kuin Tallinnassa tai Pärnussa. Saksalaiset olivat, jos suomen- ja ruotsinkielisiä viipurilaisia pidetään ”omanmaalaisina“, vasta toiseksi suurin vähemmistö venäläisten jälkeen. Mutta saksalainen väestönosa oli se, joka keskiajalta lähtien jatkuvasti muodosti ratkaisevan kansainvälisen tekijän. Jopa Viipurin venäläinen kausi (1721–1812) näkyi ulospäin juuri Viipurin saksalaisen luonteen vahvistumisena.

Kun Ruotsin valtakunnanmarski Torkkeli Knuutinpoika 1293 perusti Viipurin linnoituksen, oli se myös ankara takaisku Lyypekille ja sen poliitikalle Hansan pääpaikkana. 1300-luvun kynnyksellä tilanne Itämeren toisella reunalla oli nimittäin lyypekkiläisille suotuisa sellaisena kuin se oli. Novgorodiin, haluttujen itäisten tuotteiden tärkeään kauppapaikkaan oli vapaa pääsy, eikä yksikään hallitsija rajoittanut tavaravaihtoa ja kauttakulkua. Lyypekkiläisten suoraa kaupankäyntiä häiritsivät oikeastaan vain kauppasaarrot, joihin Novgorod ja Ruotsi turvautuivat taistelussaan Karjalan herruudesta. Juuri näissä tilanteissa Karjalan suhteellinen riippumattomuus oli erityisen arvokas asia: Suomi, joka kuului idän vaikutuspiiriin, muttei ollut sille alamainen, ei historian kuluessa koskaan ollut lyypekkiläisille liian kaukana. Karjalan kautta Laatokalle ja sieltä ylös Olhavanjokea kulki niin sanottu salakuljettajain tie, jota pitkin Venäjän kauppaa käytiin silloinkin, kun se ei muuta kautta enää sujunut.

Novgorodin yritettyä kolmen vuosikymmenen ajan valloittaa Viipuri takaisin Lyypekki toimi välittäjänä vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauhassa, jossa Novgorod tunnusti Viipurin Ruotsille kuuluvaksi. Vastoin odotuksia Lyypekkiä ja saksalaisia koskeneet siihenastiset suotuisat ehdot jäivät kuitenkin voimaan. Varsinaisen kaupungin syntymiseen Viipurin linnoituksen suojelussa tarvittiin pitkään saksalaisia kauppiaita. Oheiset luvut käsittävät vain asiakirjoihin merkityt kaupungin väestökerrokset, mutta antavat käsityksen eri kansallisuuksien osuuksista kaupungissa (Taulukko 1).

Taulukko 1: Asiakirjoihin perustuvat nimet ja kansallisuudet⁴

osa A: v. 1535 asti (Koskivirran mukaan)					
yht	kansalaisuus määriteltävissä	saks.	ruots.	suom.	kansalaisuus ei määriteltävissä
175	107 (100 %)	65 (61 %)	20 (19 %)	21 (20 %)	68

osa B: v. 1471 (Denckerin mukaan)					
yht.	kansalaisuus määriteltävissä	saks.	ruots.	suom.	kansalaisuus ei määriteltävissä
1399 asti					
20	19 (100 %)	8 (42 %)	10 (53 %)	1 (5 %)	1
1400–1471					
74	66 (100 %)	24 (36 %)	38 (58 %)	4 (6%)	8
Yhteensä					
94	85 (100 %)	32 (38 %)	48 (56 %)	5 (6%)	9

Järjestäytynyt kaupunki tarjosi “villin sataman“ sijaan kuitenkin etuja. Vaikka kuningas Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki rajoitti 1300-luvun puolivälissä ulkomaalaisten alamaisten osuuden Ruotsin kaupunkien raadeissa puoleen paikkamäärästä, pysyi saksalaisten vaikutus vahvana. Pysyvästi Viipuriin muuttaneet saksalaiset muodostivat myös Ruotsin alamaisten ylimmät kerrokset. Oikeudellisesti heistä oli tullut ruotsalaisia, mutta sosiaalisessa ja kulttuurisessa mielessä he olivat pysyneet saksalaisina.

Viipurin varsin itsenäisille käskynhaltijoille, jotka kävivät itsekin kauppa veroina keräämällään tavaroilla, vilkas kaupankäynti ostajien kanssa oli tärkeämpää kuin Ruotsin kruunun toive maan oman kauppiaskunnan aseman vahvistamisesta. Vasta Kustaa Vaasa onnistui saamaan voiton sekä Hansasta että omista käskynhaltijoistaan.

⁴ Osa A: VKH I 1982, 146; Osa B: Dencker 1959, 52. Denckerin tekemät Koskivirran laskelmiin nähden varovaiset arviot lienevät liian alhaisia.

Kuvaavaa on, että viimeinen heistä, kreivi Johann von Hoya, oli vielä vähän ennen kuin joutui luopumaan vallasta neuvotellut Lyypekin kanssa salaliitosta kuningasta vastaan. Kun hän joutui lähtemään Viipurista, myös saksalaiset halusivat karistaa kaupungin tomut jaloistaan: "Tämän hallinnon alla, joka täällä nyt on, minulla ei ole halua jäädä tänne", kirjoitti rikas satulaseppä Cyriakus Hogenfels Tallinnaan.⁵ Kuninkaalle uskollinen käskynhaltija puolestaan raportoi, ettei viipurilaisiin juuri ollut luottamista, sillä porvaristo muodostui pääasiassa lyypekkiläisistä, jotka eivät kuulemma olleet sen parempia kuin venäläisetkään.⁶

Pitemmällä aikavälillä Kustaa Vaasan hallituskausi ei kuitenkaan vähentänyt Viipurin houkuttelevuutta saksalaisten kannalta. Jyrkistä sanoistaan huolimatta edellä mainittu Hogenfels nimittäin jäi kuin jäikin kaupunkiin, koska hänen Tallinnaan lähettämänsä hakemusta ei hyväksytty, ja veroasiakirjoista päätellen hän kohosi varsin vauraaseen asemaan. Uusi linnanpäällikkö Klaus Kristerinpoika Horn houkutteli hallitsijan vastustavasta asenteesta huolimatta jälleen rikkaita saksalaisia kaupunkiin perustellen hankettaan sillä, että kukaan muu ei ymmärtänyt mitään Venäjän-kaupasta.

Näin alkoi saksalaisten entistä laajempi muuttoliike Itämeren alueella. Osittain se oli jo Ruotsin valtakunnan sisäistä muuttoliikettä, mikä johti saksalaisten pysyvään läsnäoloon Suomessa.

Niiden useimmiten Lyypekistä lähteneitten saksalaisten joukossa, joita 1500-luvun lopulta lähtien muutti kaupunkiin ja jotka usein varsin pian valittiin raadin jäseniksi, olivat Thesleffit. He ovat yksi niitä vuosisatojen ajan Viipurissa asuneita saksalaisia sukuja, jotka toisaalta pysyivät uskollisina saksan kielelle ja seurakunnalle, mutta toisaalta kohosivat merkittäviin kunnallisiin, valtiollisiin ja yhteiskunnallisiin asemiin.

Claudius Thesleffistä tuli saksalaisen seurakunnan ensimmäinen pastori vuonna 1645 – myöhemmin tuomiorovasti ja piispa. Aleksander Amatus Thesleff, jolla oli takanaan upseerin ura Venäjän armeijassa, kohosi kenraa-

---

5 Hausen 1904, 99–100. "Nach deme regementhe alsse id hyr och tho geijth, hebbe ick hyr geynn lust tho blyfenn."

6 VKH II 1974, 96.

likuvernöörin sijaisena 1809 muodostetun Suomen autonomisen suuriruh-
tinaskunnan toiseksi korkeimpaan virkaan.

Kaupungissa oltiin tietoisia kansallisuuseroista, ja ne aiheuttivat myös poliittisia erimielisyyksiä, mutta vastakkainasettelu oli suurempi kaupungissa jo pitkään asuneiden “vanhojen” ja “tulokkaiden” välillä, raatipuolueen ja porvariston välillä. Niin saksalaisten maahanmuuttajien poika kuin muuan Johan Cröell olikin, hänet valittiin “saksalaisen puolueen” tahdon vastaisesti pormestariksi. Sitten hän koketeerasi suomalaisilla sympatioillaan, kiisteli raadissa ruotsalaisen väestönsä ja “vanhojen” saksalaisten kanssa, joiden isät olivat hänen oman isänsä tavoin vasta muuttaneet Viipuriin. “*Fast I ären svensk, så är jag finne, vi få inte alle vara svenska!*” hänen mainitaan kerran sanoneen.⁷

Itse asiassa Turun yliopiston perustaminen vuonna 1640 ja Viipurin kymnaasin synty 1641 vahvistivat siteitä ruotsalaiseen kulttuurielämään. Siitä huolimatta 1636 saatettiin perustaa Suomen ensimmäinen saksalainen seurakunta, joka toisen maailmansodan loppuun saakka pysyi kaupungin saksalaisväestön vankkana keskuksena.

Saksalaiset Venäjän aikana

Ensi silmäyksellä tuntuu hämmästyttävältä, että Viipurin ja koko Karjalan kannaksen siirtyminen Venäjälle merkitsi samalla “saksalaisen vuosisadan” alkua kaupungin historiassa. Tähän vaikutti muuan muassa se seikka, että samana vuonna 1710 myös Baltian maakunnat Viro ja Liivinmaa sekä Tallinnan ja Riian kaupungit olivat solmineet antautumissopimukset tsaarin kanssa. Näillä sopimuksilla oli kuitenkin lähes erillisrauhan luonne, sillä Baltian ritarikunnat ja raadit onnistuivat saamaan vastaavan itsehallinnon kuin minkä ne olivat aiemmin vaatineet Puolalta ja Ruotsilta. Viipurin lääni taas oli saanut rauhansopimuksessa lupauksen ainoastaan uskonnonvapaudesta, mutta silti jo varsin pian Pietari Suuri kehotti komendanttejaan ottamaan huomioon kaupunkilaisten perinteiset oikeudet. Yhä useammin

---

7

Ruuth 1906, 317.

malliksi otettiin Ruotsin vallan aikaiset säännökset tai Baltian provinssien vastaavat olosuhteet. Ylimpänä instanssina toimi Pietarissa sijainnut Liivin, Viron ja (nyt myös) Suomen asiain "oikeuskollegio", jonka johdossa oli säännöllisesti baltiansaksalainen.

Kaupunkihistorioitsija J.V. Ruuthin mukaan Viipurilla oli vuoden 1710 jälkeen mahdollisuus kehittyä vain, jos se vaikuttaisi "niin saksalaiselta kuin mahdollista".⁸ Tämä hämmästyttävä saavutus perustui siihen, että baltiansaksalaiset, joilla oli asemia ja vaikutusvaltaa valtakunnan pääkaupungin kollegioissa, ottivat eräänlaisen holhoojan roolin. He eivät suinkaan toimineet pyyteettömästi, sillä samalla kun he edistivät uusien autonomisten alueiden syntyä ja säilymistä, heidän omien provinssiensa erityisasema muodostui hallintomalliksi uusille valloituksille valtakunnan länsiosissa, mikä entisestään vahvisti niiden omaa asemaa. Toisaalta on huomattava, että Venäjän taholla ei suinkaan haluttu säilyttää "saksalaista itsehallintoa" sinänsä, vaan ottaa käyttöön ruotsalainen malli. Täysin tietoisesti tähän viittasi syntyperältään saksalainen kuvernööri Nikolaus von Engelhardt, kun hän kirjoitti:

Kansa on täällä käyttöön otettujen ruotsalaisten oikeuksien ja vahvistettujen privilegioitten ansiosta vapaa kansa, mutta kumminkin valtakunnan lait rajoittavat tätä vapautta siten, ettei se aiheuta vahinkoa itselleen sen enempää kuin naapureilleen tai yleisesti.⁹

Venäjän hallituksen päättämät nimitykset osoittavat kuitenkin, että saksankielisiä virkamiehiä pidettiin sopivimpina toteuttamaan tätä politiikkaa, ja kuvaavaa on, että kun kuvernööri Engelhardt solmi avioliiton varakkaan Weckroothin kauppiastalon tyttären kanssa, siitä alkoi tämän vanhan ruotsalaissuvun "saksalaistuminen." Viipurin ja Pietarin saksalaisten ansioita niin sanotun Vanhan Suomen kehittämisessä ei pidä kuitenkaan yliarvioida.

Kannattaisi tutkia, eikö tällä mallilla, joka johti Katariina Suuren uudistuksiin, ollut Viipurin kuvernementissa suhteellisesti paremmat toteutumisedellytykset verrattuna koko valtioon. Kaupunkilaki lopetti riidan vähittäis- ja kaukomaakaupan etuoikeuksista, joka lähes koko vuosisadan ajan

---

8 Ruuth 1906, 584.

9 von Engelhardt 1767/1973 12.

oli saanut paikalliset ja venäläiset kauppiaat toisiansa vastaan. Täällä oli paremmat edellytykset keisarinnan ajamalle pelkkään pääoman määrään perustuvalla järjestelmällä, joka teki sosiaaliset rakenteet avoimemmiksi, kuin keskiaikaisia perinteitä noudattavissa Baltian kaupungeissa. Vuonna 1777 Bremenistä Viipuriin muuttanut Johann Friedrich Hackmann tunsu toimivansa vapaammassa yhteiskunnassa kuin oli hänen Hansaan kuullunut kotikaupunkinsa senaattori-tasavalta.

Olisi hyvä, jos siellä teilläkin tehtäisiin vähän uudistuksia... Mitä tuollaiset mustaan takkiin ja valkoiseen kaulukseen pukeutuneet miehet kuvittelevatkaan olevansa. Täällä minä olen kenraaliluutnanttien, kreivien ja ritarien joukossa – seurustelu on mutkatonta, sillä näitä miehiä käy tilaisuuksissa päivittäin enkä minä huomaa mitään eroa – mutta siellä tuollaiset miehet luulevat vielä olevansa puolijumalia.¹⁰

Aina uudelleen maahanmuuttajien ansiosta nuorentunut kauppiasväestö arvosti korkeammalle sosiaalista liikkuvuutta, jonka uusi järjestys tarjosi, kuin vanhoja kaupunkioikeuksia, joiden perusteella saksalaiset olivat tähän saakka yrittäneet erota venäläisistä kauppiaista. Venäläisissä varuskuntajoukoissa olevat saksankieliset upseerit osoittautuivat hyväksi työntekijäkunnaksi uusiin hallinnollisiin virkoihin, joihin vähitellen pääsi jopa suomalaiseseen kansanosaan kuuluvia.

Katariina Suuren käskynhaltijahallinnon ansiosta alkoi Venäjän länsiosissa kehittyä alueellinen itsehallinto, jota ylläpiti luonnostaan kasvava paikallinen saksaa ja venäjää virkakielenä käyttävä virka-aateli ja virkamiehistö, joka täydensi itseään jatkuvasti kaupungin ylä- ja keskiluokista (mukaan lukien myös suomenkielinen väestö). Tämän vaatimattoman autonomian yksinomaisena tai tärkeimpänä virkakielenä oli monilla aloilla saksa, mutta autonomian luonne ei ollut saksalaiskansallinen, vaan alueellinen.

Tämä merkitsi Viipurin aseman voimakasta vahvistumista. Se ei enää ollut "läntisen" maan itäisin kolkka, vaan Venäjän valtakunnan yhden etuoikeutetun läntisen alueen keskus. Näin syntyi identiteetti, jolle oli tunnusomaista, että toisaalta pyrittiin erottautumaan varsinaisesta Venäjästä, mutta toisaalta ei ymmärrettävistä syistä voitu ottaa Ruotsiakaan kiintopisteeksi. Tätä

---

10 Laina Hackmann'in kirjeestä Bremenissa asuvalle velipuolelleen Wilhelmille. Tigerstedt 1940, 86.

tilannetta kuvastaa selkeästi ote Göttingenin yliopiston opiskelijamatrikkelistasta. Suomen ruotsinpuoleisista osista kotoisin olleet opiskelijat ilmoittivat yliopistoon kirjoittautuessaan odotusten mukaisesti kansallisuudekseen *Suecus* (ruotsalainen), kun taas heidän venäjänpuolisesta osasta tulleet opiskelijatoverinsa välttivät mainitsemasta Venäjää ilmoittaessaan syntyperänsä. Matrikkelissa esiintyy merkintä *Russo-Wiborgensis* (venäläisviipurilainen), mutta jotkut käyttivät itsestään yksinkertaisesti nimitystä *Fennicus* (suomalainen).¹¹

Kuuluisa ”Olkaamme siis suomalaisia!”, myöhemmin – Arvidssonin ja Snellmannin aikana – esitetty voimakas ohjelmajulistus Suomen kansallisvaltioksi, oli jo tämän kehityksen aikana hiljaa viritetty.

Mutta vieläkin kuvaavampaa on, että Göttingenissä, jota usein oli kutsuttu aikansa uudenaikaisimmaksi eurooppalaiseksi korkeakouluksi, opiskeli enemmän opiskelijoita Suomen venäläisestä kuin ruotsalaisesta osasta. 1700-luvun jälkipuoliskolla valistuksen henki oli levinnyt itäistä reittiä Itämeren ympäri Pietariin asti. Eurooppa oli saanut toisen ikkunan Skandinaviaan, ja Viipuri oli sen yksi särmä. Valistuksen mukanaan tuomat uudistukset Venäjällä ja niiden toteuttaminen Vanhan Suomen suotuisissa olosuhteissa saksalaisen kulttuurin keinoin – tämä kolmisointu oli kaikkein harmonisin juuri koulupolitiikan alalla.

Vuonna 1788 Katariina Suuren aloitteesta perustettiin niin sanottu normaalikoulu. Sen esikuvana oli Pietarissa sijainnut saksalainen Petri-koulu, joka julistettiin koko Venäjän valtakunnan saksalaisen koululaitoksen mallikouluksi. Siellä toteutettiin eräitä nykyaikaisen koulun oleellisia piirteitä kuten valtiollinen valvonta ja rahoitus, koulun ja kirkon erottaminen toisistaan ja ruumiillisen kurituksen hylkääminen. Kysyä sopii, olisiko tämä ollut hengellisen säädyn vahvan aseman vuoksi mahdollista Ruotsissa tai Baltian maakunnissa. Se ei onnistunut kokonaan edes itse Pietarin Petri-koulussa, koska pietarilainen luterilainen papisto ei luopunut vaikutuksestaan kouluoloihin, vanhaan uskonnolliseen itsemääräämisoikeuteen viitaten. Koulun korkea taso ei toki ollut vain saksalaisten opettajien ansiota, vaan esimer-

---

11 Heininen 1988, 53.

kiksi pääkaupungista lähetetty venäjän kielen opettaja kutsuttiin jo lyhyen virkakauden jälkeen tiedeakatemian palvelukseen. Ainutlaatuista oli sen sijaan tytöille suotu tasa-arvoinen mahdollisuus saada tietopuolista opetusta rinnakkaisilla tyttöluokilla. Viipurin normaalikoulu oli Pohjois-Euroopan vanhin myös tytöille tarkoitettu ylempi koulu.

Tämä suuntaus eli koululaitoksen uudistaminen venäläisen hallinnon puitteissa ja saksalaisen valistuksen hengessä oli edelleen vahvistuva. Vuonna 1804 aloitetun koulu-uudistuksen yhteydessä Viipuri määrättiin Tarton yliopiston alaisuuteen, joka vasta vähän aikaisemmin oli perustettu uudelleen saksankielisenä. Niinpä Tarton edistyksellisimmät ajatukset löysivät tiensä provinssin koululaitokseen.

Viipurissa perustettiin vuonna 1805 saksankielinen kimnaasi ja siihen kuuluva piirikouluverkosto. Savonlinnassa, Käkisalmella, Sortavalassa, Lappeenrannassa ja Haminaassa sekä itse Viipurissa opiskelivat kimnaasiin tulevat oppilaat valmistavissa saksankielisissä piirikouluissa.

Näin syntyi saksalainen koululaitos, jonka opettajat olivat tulleet Saksasta – mutta he tunsivat myötätuntoa Suomea kohtaan ja kirjoittivat “Suomen” puolesta. Kimnaasinopettaja Ludwig Purgoldin tunneilla laadittiin suomalais-saksalais-venäläistä sanakirjaa: mitä nykyaikaisinta projektityöskentelyä siis.¹² Purgold kehotti oppilaitaan opiskelemaan ansiokkaasti, niin että sekä heidän oma kansakuntansa¹³ - ja tätä sanamuotoa käyttäessään hän nimenomaan tarkoitti Suomea - että myös Venäjä voisivat olla heistä ylpeitä. Piirikoulutarkastaja August Thieme osasi suomea ja pyrki *Finnland*-eepoksellaan avaamaan lukijoidensa silmät Pohjolan kauneudelle ja arvolle:

*O, der du südliche Auen geschaut, dich wollte ich führen
Hierher verbundenen Augs, dann plötzlich dir lösen die Binde
Und in welcherlei Land dich würdest du wännen, wenn weithin
Ruhet die Flur in heiligem Schimmer der Mitternachtssonne, ...*

---

12 Melartin 1808, 24.

13 Purgold 1807, 31–32.

Tunnet jos maat etelän, halajaisin silmäsi peittää,
niin sinut tuoda tänne ja poistaa äkkiä peitteen:
millaisen näkisit sinä maan, kun on kesäehtoo:
niityt uinuvat, kun yön yöttömän herkkä on hetki,...¹⁴

Autonomian ajan saksalaiset

Kun vanha ja uusi Suomi yhdistettiin vuonna 1812, poliitikot ryhtyivät uudistuksiin varsin suunnitelmallisesti. Perustetun järjestyskomitean ahkeruuden ja perusteellisuuden ansiosta käytettävissämme on runsaasti tietoa kaupungin yhteiskunnallisesta rakenteesta ja eri väestöryhmien keskinäisestä koosta.

Taulukko 2: Viipurin kieliryhmät 1800-luvulla¹⁵

vuosi	asukasluku	saksalaiset	venäläiset	ruotsalaiset	suomalaiset
1812	2900	12,5 %	29,2 %	14,2 %	43,9 %
1870	13466	4,5 %	24,2 %	16,9 %	51,2 %
1910	48846	0,7 %	6,5 %	10,7 %	81,3 %

Kuten Taulukosta 3 (seuraavalla sivulla) ilmenee, saksalaiset edustivat selkeästi väestön ylimpiä sosiaalisia kerrostumia.

Vuoden 1812 paikkeilla saksalaiset tuskin vielä olivat näin aliedustettuja keskiluokissa.

Järjestyskomitean eräessä raportissa mainitaan, että Viipurin 17 käsityöläisestä 9 oli saksalaista, 7 ruotsinkielistä ja yksi suomenkielinen mestari. Kaupungin 13 kisällistä enin osa eli 7 oli suomenkielisiä, kun saksankielisiä oli neljä, samaten oppipojista, joista viisi oli suomenkielistä, kaksi saksalaista ja kolme ruotsinkielistä.

14 Thieme 1808/2012, saks. 31; suom. 57.

15 VKH IV, 35.

Huomionarvoisia ovat muutot ja avioliitot. Kirjansitoja Christoph Eusebius Suppius (syntynyt 1766 Frankenfördessä Potsdamissa, Brandenburgissa) suoritti kisällintutkintonsa 1783 Stralsundissa, hankki lisätutkinnon 1785 Hampurissa, merkittiin Pietarissa kirjansitojien rekisteriin mestarin arvon saaneena, muutti 1794 Viipuriin ja meni naimisiin Göteborgista kotoisin olleen saksalaisen kanssa. Yksi hänen oppipojistaan oli bööminsaksalaisten Lundin lasitehtaan lasinpuhaltajien poika.

Taulukko 3: Kieliryhmät ja sosiaaliset kerrostumat 1870¹⁶

sosiaalinen kuulumuus eri kieliryhmiin

kieliryhmä	koko väestö	säätyläiset	pikkuporvarit	muut
kaikki	134666 (100 %)	1869 (13,99 %)	3516 (26,1 %)	8081 (60 %)
suom.	6845 (100 %)	137 (2 %)	1446 (21,1 %)	5262 (76,8 %)
ruots.	2261 (100 %)	797 (35,2 %)	826 (36,5 %)	638 (28,2 %)
saks.	619 (100 %)	410 (65,7 %)	168 (27,5 %)	41 (6,7 %)
ven.	3257 (100 %)	491 (15,1 %)	1005 (30,8 %)	1761 (54,1 %)
muut	440 (100 %)	43 (8,7 %)	71 (14,4 %)	379 (76,9 %)

kieliryhmien osuus eri sosiaaliryhmistä

kieliryhmä	koko väestö	säätyläiset	pikkuporvarit	muut
kaikki	13466 (100 %)	1869 (13,9%)	3516 (26,1 %)	8081 (60%)
suom.	6845 (51,2 %)	137 (7,3 %)	1446 (41,1 %)	5262 (65,1 %)
ruots.	2261 (16,9 %)	797 (42,6 %)	826 (23,5 %)	638 (7,9 %)
saks.	610 (4,5 %)	410 (21,4 %)	168 (4,7 %)	41 (0,5 %)
ven.	3257 (24,2 %)	491 (26,2 %)	1005 (28,6 %)	1761 (21,8 %)
muut	440 (3,3 %)	43 (2,3 %)	71 (2 %)	379 (4,6 %)

16 VKH IV, 254–255. Näissä taulukoissa tapahtunut osien a) ja b) sisällön sekaannus on tässä korjattu.

Poliittisesti olosuhteet muuttuivat merkittävästi, ja tällaiset tapahtumat herättivät hämmennystä, sillä viipurilaiset olivat oman käsityksensä mukaan suoriutuneet hyvin vaikeina aikoina. Tosin Venäjän keisarikunnan ydinalueellakin vallitsi tuolloin uudistusmielisyys, niin ettei ollut aihetta luoda vastakkainasettelua “Suomi“ ja “barbaria“.

Ensi sijassa kuitenkin Vanhan Suomen ”saksalaissuuntaus” tarjosi aiheen konflikteihin. Autonomisen Suomen arkkitehdit Gustav Mauritz Armfeltin johdolla pyrkivät mahdollisimman läheisesti tukeutumaan Ruotsin malliin, jotta uusi alue olisi ylipäänsä hallittavissa Turusta tai Helsingistä käsin, ja tätä selvää valtakysymystä onnistuttiin kaunistelemaan. Tehtiin selväksi Tsaarille, joka halusi Suomen parasta, että ainoastaan Ruotsin oikeuden voimaan saattaminen Suomen ruotsalaiselta alueelta tulevien virkamiesten avulla voisi poistaa köyhtymisen alueelta, jonka tähänastinen hallitus oli päästänyt kovin rappeutumaan. Tämä osui Jaenischeihin, Brandteihin, Wintereihin ja Nahteihin, jotka olivat lähtöisin vanhoista saksalaisista kauppiassuvuista ja saaneet jalansijan virkamiehistössä. (Juuri saksalaista alkuperää olevien viranomaisten ansiot ruotsalaisen oikeuden voimaan saattamiseksi ja säilyttämiseksi jäivät tuolloin mainitsematta.)

”Tapaus Brandenburg” osoittaa erityisen selvästi, millaiset konkreettiset vaikutukset tällä oli Viipurin saksalaisille. Koska saksa kaupungin virkakie- lenä lakkautettiin, menetti kuvernementin sihteerin Nikolas Brandenburg yhdessä vuorokaudessa paikkansa kaupungin notaarina puutteellisen ruotsin kielen taitonsa takia ja hänet siirrettiin toisiin tehtäviin. Siirtymäaika ei ollut: ikään kuin jokaisen viipurilaisen olisi pitänyt aina olla Raamatun vertauksen viisaiden neitsyiden tavoin valmiina Ruotsin ajan paluuta varten. Hänen virkansa peri Jakob Judén, kirjailijana Jaakko Juteini.

Toinen polttava erimielisyyden aihe oli vuonna 1805 perustettu saksankielinen kinnaasi. Sen opettajat puolustivat saksaa opetuskielenä – mutta ei ainoastaan ammatillisesta itsekkyydestä. Purgold oli tosin kaiken ahdasmielisen nationalismiepäilyn yläpuolella. Mutta hän pelkäsi koulun tason puolesta, jos ei olisi enää mahdollista saada

erinomaisia opettajia laajemmalle ulottuvan kilpailun avulla osittain lähellä olevista, tähän asti meihin sidoksissa olleista Itämeren provins-

seista, osittain jopa ulkomailta. Rajoittuminen maan tai jopa yksittäisen provinssin syntyperäiseen opettajaan on erittäin haitallista, kaikki suurenmoinen kilpailu lakkaa, provinssiaaliset ennakkoluulot pääsevät aina vain enemmän valtaan.¹⁷

Purgold taisteli siis myös Kannaksen saksalaiselle kansanosalle vanhastaan kuuluneen liikkuvuuden puolesta, jotta siten säilyisi sen kulttuuria hedelmöittävä vaikutus. Mutta monen paikkakunnalla vanhastaan asuneen virkamiehen arvio ”että saksan kieli on parempi menetelmä täällä niin välttämättömän venäjän kielen tunnetuksi tekemiseksi” osoittaa kysymyksen mittasuhteet. Sellaisen koulun avulla, jossa opetuskielenä on ruotsin kieli tai (jollaista kukaan ei vielä ajatellut) suomi, onnistuisi aivan luonnostaan periaate täyttää virkamiesten paikat kotimaisilla. Tämä oli niitä kulmakiiviä, joille oppirakennelma autonomisesta Suomesta perustui. Ulkomaille tai Venäjän valtakuntaan avoimesti suhtautunut saksalainen koulu olisi pikemminkin ollut esteenä Suomen selvällä erolle Venäjästä.

Historia on osoittanut Gustav Mauritz Armfeltin ja hänen kannattajiensa ajatukset oikeiksi.

Suurempi Suomi ei enää ollut yksi Venäjän valtakunnan ”Baltian provinseista“, ei sellainen ”osamaa“, jonka hallinnollisten toimivaltuuksien sekaavuus olisi muiden Itämeren maakuntien tapaan heikentänyt alueen autonomisen aseman puolustamista, vaan valtioneuvoston tapainen, jolla oli yhtenäinen hallintorakenne ja kaikki korkeimmat virastot ja jota koskevat asiat erityinen ”ministerivaltiosihteeri” esitteli suoraan tsaarille Venäjän ministerien ohi.

Purgold - täysin kosmopoliittisen valistuksen hengessä - arveli, että Venäjä tulisi kehittymään muuhun maailman avoimesti suhtautuvaksi monikansalliseksi valtakunnaksi sillä tiellä, jonka Aleksanteri I oli viitoittanut perustamalla puolalaisen ja saksalaisen yliopiston. Samalla Armfeltin ympärille ryhmittyneet miehet ymmärsivät, että oli luotava valtiollinen päällystakki, jonka sisällä ”suomalainen“ kansallisvaltio saattoi kehittyä.

---

17 Purgold 1812, 6–7.

Vielä yhden sukupolven ajan Viipurin kymnaasi pysyi saksalaisena kouluna. Opettajakunnan enemmistö edusti nyt paikallista väestönosaa. Koulun 424 oppilaasta enemmistö (240) tuli ruotsinkielisistä perheistä, ja 50 suomalaisen ja 22 venäläisen ohella vain vajaa kolmannes oppilaista (112) oli saksalaista sukujuurta. Se seikka, että vain 12 oppilasta tuli ulkomailta, osoitti Viipurin saksalaisen kulttuurin elinvoimaa.

Mutta suuruhtinaskunnan lait edellyttivät tulevilta pastoreilta virkamiehiltä ja lääkärin ammatin harjoittajiksi hyväksytyiltä oman maan yliopistossa suoritettua tutkintoa. Siksi Tartosta Suomeen kulkeneiden saksalaisten kulttuurivaikutteiden polku kasvoi vähitellen umpeen. Sitä paitsi saksankielisestä koulutuksesta ei enää myöskään ollut entisenlaista hyötyä yhä venäläisemmäksi muuttuvassa Helsingissä. Näin ollen vastustus ei ollut suuren suurta, kun kymnaasi vuonna 1841 ruotsalaistettiin.

Myös muut kulttuurielämän alueet kadottivat vähitellen alun perin saksalaisen leimansa. Ensimmäiset viipurilaiset sanomalehdet olivat ilmestyneet saksan kielellä. *Wiburgs Wochenblatt* (1823–1832) ryhtyi toimituksen vaihdoksen myötä käyttämään suomen kieltä, kunnes suomenkieliset painotuotteet 1851 toistaiseksi kiellettiin ja lehti sai ruotsinkielisen seuraajan.

Saksankielinen näyttämötaide pysyi kauemmin voimissaan; saksalaiset ooppera- ja teatteriseurueet olivat kaikkein suosituimpia aina 1800-luvun jälkipuolelle saakka.

Erityisen voimakas saksalainen vaikutus oli sillä taiteen alalla, joka ei juuri tunne kielirajoja. Viipurilaisista saksalaisperheistä olivat lähtöisin laulajatar Mally Burjam-Borga (1875–1919) sekä säveltäjä Ernst Mielck (1877–1899), Max Bruchin oppilas ja ensimmäinen suomalainen sinfonikko.

Olihan toki olemassa myös ruotsinkielisiä teatteriesityksiä, venäläisiä taiteilijoita ja 1845 perustettu Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. Mutta jäljellä oli edelleen omintakeinen henkinen ilmapiiri, se Viipurin viehätysvoima, jota nostalgisissa muistelmissa yhä uudelleen ylistetään, tämän menetyksen peruuttamattomuutta hiljaa pahoitellen.

Saksalaisen *Biedermeierin* elämäniloinen asenne näkyi muun muassa siinä, että *Wiburgische Tanz Gesellschaft*'n 1815 järjestämiä tanssiaisia pidettiin niin itsestään selvästi sivistystä edistävänä tapahtumana, että kukin opettaja sai tuoda mukanaan kaksi oppilasta ilmaiseksi.

Mutta samalla aika muutti koko Vanhan Suomen yhä nopeasti kasvavan Pietarin huvilakaupunginosaksi. Kesähuvila-asutus teki Viipurin ja sen ympäristön kieliolot vielä kirkkaammaksi kuin mitä väitti Victor Hovingin tunnettu kirjanotsikko: *I gamla Viborg taltes fyra språk*. Arkkitehti ja kirjailija Jac. Ahrenberg on olosuhteet taitavasti kuvannut:

Ronkaisten kauniilla tilalla asui Adaridin perhe. Mies oli kreikkalainen syntyjään, naimisissa määrittelemätöntä kansallisuutta olevan naisen kanssa. Pien-Merijoen omisti kauppias Ivanoffsky, mutta se joutui sittemmin varakkaan venäläisen perheen Korsakoff-Dondukoffien haltuun. Naulasaaren omisti herra Berg, erinomaisen aktiivinen saksalainen Kuurinmaalta (?) kotoisin oleva herra. Rasalahdessa asui eräs Staweman, jota talonpojat kutsuivat Tapermanniksi. Hän oli muistaakseni hollantilainen. Kärkisissä asui virasta erotettu saksalainen pappi, Riemenschneider, talonpoikien mukaan ”Hullupappi”. Pesussa asui monilapsinen perhe nimeltä Ripas. Mies oli italialaista alkuperää Odessasta ja oli roomalaiskatolinen, vaimo ja lapset kreikkalaiskatolisia. Mies omisti kultakaivoksia Sajan-vuorilla Siperiassa. Perhe saapui Pesuunsa keväällä aina muuttolintujen mukana. Possulissa asui ympäri vuoden eversti Mendt toisessa avioliitossaan suomalaisen neiti Lina Örnin kanssa. Everstin veli Mentulassa oli rikas karttuuninpainaja Pietarista. Rouva ja vanhin tytär olivat jatkuvasti ulkomailla. Hän hankki itselleen, salaneuvos Robert Örnin hauskan sanoman mukaan, arvonimenkin, paroni von Saxen Syringen Vax und Draht. [von Sakset/Saksi sormustin/Thüringen vaha ja lanka.] Possuli ja Mentula olivat alunperin kuuluneet Bützowin perheelle. Nykyisin tämä perhe oli köyhtynyt, mutta heidät luettiin kuitenkin paikkakunnan honoraatiores [kunnianarvoisempiin]. Vonkurissa asui vanha täti Sofie Örn, syntyisin Sesemann, Viipurin aatelia. Kun hän puhui edesmenneestä miehestään, hän sanoi ”mein seliger Abram Abramovitsch.” [autuaasti edesmennyt A. A:ni]. Täti Sofie Örn oli ystävällinen vanha rouva, joka arvokkuudella vaikenä niin suomeksi kuin ruotsiksi.¹⁸

---

18 Poimittu ja tiivistetty Ahrenbergin (1923) laajemmasta kuvauksesta s 121-126; vrt. Ekelund 1943, 14. Suomentanut Pentti Paavolainen.

On nimittäin syytä muistuttaa, että Viipuri ei suinkaan ollut “suomalaisin kaikista suomalaisista kaupungeista”, jollaiseksi se 1900-luvun alussa joskus mainittiin, vaan että sen identiteetti ja viehätysvoima perustui kaikkien eri kansallisuuksien tasapainoon. Viipuri oli sen kadonneen ihmeen symboli, jota oikeutetusti voidaan kuvata käsitteellä itäinen Keski-Eurooppa, niin sanoakseni pohjoismainen Tshernovits.¹⁹

Edellä kuvatut esimerkit kertovat siitä yhteiskunnallisesta muutoksesta, jonka viipurilaiset 1800-luvulla kokivat. Hetken ajan oli näyttänyt siltä, kuin kaupunki olisi historiallisen taustansa vuoksi synnynnäinen välittäjä tsaarin ja autonomisen suuriruhtinaskunnan välillä. Kuten myöhäinen täysikuu kalpenee auringon noustessa, se vaatimaton autonomia, jonka alue oli saavuttanut, kadotti vetovoimaansa. Kuitenkin baltiansaksalaisten ohella juuri viipurilaiset olivat usein “tsaarin miehiä” myös Uudessa Suomessa.

Suomen ensimmäiseksi rauhanajan kenraalikuvernööriksi nimitettiin Fabian Steinheil, alun perin Viipurin virkamiehistöön kuuluva mies. Hän oli osallistunut jo vuosina 1791–1792 kenraali Suvorovin johdolla Vanhan Suomen linnoittamiseen ja hän oli mennyt naimisiin Viipurin kuvernöörin tyttären Natalie von Engelhardtin kanssa Katariina Suuren ensimmäisten hallintovuosien aikana.

Jo mainitun kenraalikuvernöörin sijaisen Alexander Amatus Thesleffin johdolla toimi ”saksalainen verkosto” vielä kerran hyvin. Häntä saa kiittää Viipurin saksalainen seurakunta asemansa lopullisesta vakiinnuttamisesta ja hän sai Helsingin yliopiston varakanslerina aikaan hampurilaisen Fredrik Paciuksen kutsumisen yliopiston musiikki-tirehtööriksi.

Arveluttavampaa mainetta saivat viipurilaiset Ladau ja Wulffert, korkeat virkamiehet, jotka järjestivät ennen kaikkea postin sensuurin Suomessa.

---

19 Venäjäksi Черновцы, ukrainaksi Чернівці, puolaksi Cziernowicz, romaniaksi Cernăuți, kaupunki Karpaattien juurella, nykyistä Ukrainaa, joka on kuulunut vuorollaan kaikkiin sitä ympäröiviin valtioihin. Itävalta-Unkarin keisarikunnassa Czernowitz oli ympäröivän pienen Bukovina-nimisen maakunnan pääkaupunki. Bukovina nautti vuosina 1849-1918 täydellistä autonomiaa omine maapäivineen ja yliopistoineen. Pääkaupungissa asui saksalaisia, juutalaisia, puolalaisia, romanialaisia ja ukrainalaisia tasaisesti jakautuneina ja hyvässä sovussa. Vrt. Heppner. 2000.

Ambivalentti on myös Venäjän santarmiston arvio Viipurin saksalaisista, kuten esimerkki 1870-luvulta sanoo:

Saksalainen väestönosa pysyttelee erossa kaikesta poliittisesta kuohunnasta ja näyttäytyy edukseen siinä, että se suhtautuu hallitukseen erityisen myötämielisesti, seurustelee sujuvasti paikallisen venäläisen väestön kanssa ja on rauhallisen perusasenteensa ansiosta tämän provinssin sivistyneistön ilahduttavinta ainesta.²⁰

Parhaimman arvion raportissa tosin saivat suomenkieliset viipurilaiset, jotka mainittiin Suomen ja Venäjän yhteen kasvamisen varsinaisiksi, keisarille uskollisiksi takuumiehiksi: Miten pahasti sitä santarmi saattaakin erehtyä!

Sosiaaliset kerrostumat

Tähän yhteyteen sopinee vielä katsaus Viipurin muihin kansallisuuksiin. Mitä venäjänkieliseen väestöön tulee, niin sen prosentuaalinen osuus eri sosiaalikerrostumista vastasi melko tarkalleen sen osuutta koko väestöstä. Kun siis ruotsin- ja saksankieliset olivat selvästi yliedustettuja yläluokissa ja suomenkieliset alaluokissa, venäläiset sijoituivat tasapuolisesti kaupungin kaikkiin sosiaalisiin kerrostumiin.

Suomen ulkopuolella syntyneistä (1870: 20%) venäläisten osuus oli vain kaksi kolmasosaa, vaikka he edustivat lähes viittä kuudesosaa suomen- ja ruotsinkieltä taitamattomista. Nämä huomiot osoittavat, ettei venäläisiä voida pitää Viipurin väestöhistoriassa vain tilapäisenä, ohimenevänä aineksena.

Poliittisesti sen enempää venäjänkielisellä kuin saksankielisellä ryhmittymälläkään ei ollut ratkaisevaa merkitystä. Ratkaisevissa tilanteissa he kuitenkin liittoutuivat suomalaisten kanssa; kauppaneuvos Sergejev kuului suomalaisen kielipuolueen ensimmäiseen menestyksekkääseen vaa-

---

20 Valtion historiallinen keskusarkisto Moskovassa (CGIAM, nykyään GARF), Fond 109, Keisarillisen kanslian III osasto, 3. ekspeditsia, asiakirja 46 (1876); lainaus Kansallisarkiston ”Mikrofilmit Neuvostoliitosta”-kokoelman filmirullasta 167.

liiittoon 1889 ja toi sille varmaankin joitakin venäläisiä ääniä, kun taas Wilhelm Hackman tiukassa äänestyksessä 1906 kannatti suomen julistamista kaupungin viralliseksi kieleksi.

Seuraavina vuosikymmeninä saksalaisen kieliryhmän osuus vähitellen pieneni ruotsinkielisen ryhmän kasvaessa, mutta muita kuin saksalaisia nimiä kauppiaskunnan luetteloista löytyy kuitenkin vain harvoja. Sesemannin kumppani Rosenius kuuluu kaupungin vanhoihin ruotsinkielisiin, mutta enemmän löytyy venäläisiä kuten kauppias Pjotr Tschusov vuosisadan alussa ja edellä mainittu tupakkatehtailija Aleksander Sergejev myöhemmin vuosisadan loppupuolella.

Pääoman tarpeen vuoksi vanhat perinteikkäät saksalaiset perheyrietykset kuitenkin muutettiin osakeyhtiöiksi, joiden kokoonpano heijasteli syntymässä olevaa nykyaikaista suomalaista yhteiskuntaa. Välttämätön tarve hankkia työvoimaa muutti Viipurin ainakin lukumääräisesti suomalaisiksi kaupungiksi, ja jokainen askel paikallishallinnon muuttamiseksi kansanvaltaisempaan suuntaan vahvisti kaupungin suomalaista leimaa.

Haluaisin päättää artikkelini yllä mainitun Jaakko Juteinin runoon:

Laiwassa laitettu konstilla keino
walkean woimalla waikuttaa;
Rosenjus, Seseman, Hakmanni, Heino,
kauppansa kaiketi saawuttaa.

Kilwalla waan
kiikutellaan

tawarat tallelle Wiipuriin.²¹

Nimitän runoa mielelläni “lauluksi salaisesta suomalais-saksalaisesta liitosta” – joka on lähes tuhat vuotta vanhempi kuin oman vuosisatamme usein väärinkäytetty “aseveljeys”.

Juteini, joka näillä riveillään kiittelee lähinnä saksalaisia kauppahuoneita, vaistosi, että kaupankävijät olivat yhdysside Saimaan ja Euroopan mantereiden välillä. Sen, joka käy kauppaa, täytyy hankkia tarvikkeita ympäris-

---

21 Juteini 1840/2009, 99.

töstä, ja sitä mukaa kun täällä kehittyi mannermaan kaupungeille tyypillinen kaupungin ja maaseudun vaihtokauppa, suomen kielestä tuli alueen salainen lingua franca, yleiskieli. Suomea osasivat niin venäjän-, saksan- kuin ruotsinkieliset kauppiat. Kaupungistumisen, uudenaikaistumisen ja viime kädessä kansanvaltaistumisen prosessi johti tasapainoisen suomalaisen yhteiskuntarakenteen syntymiseen, jonka yksi tärkeimpiä keskuksia Viipurin kaupunki oli.

Lähteet:

Ahrenberg, Jac.: *Människor som jag känt, IV.* Helsingfors 1923.

Ekelund, Erik: *Jac. Ahrenberg och östra Finland. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland;* 295. Helsingfors 1943.

Dencker, Rolf: ”Finnlands Städte und hansisches Bürgertum (bis 1471)”. *Hansische Geschichtsblätter;* 77. Köln 1959. 13–93.

Hausen, Reinhold (toim.): *Bidrag till Finlands historia. D. 3.* Helsingfors 1904.

Heininen, Simo: ”Finnische Gelehrte in Göttingen während des 18. Jahrhunderts.” *Gelehrte Kontakte zwischen Finnland und Göttingen zur Zeit der Aufklärung,* toim. Häkli. Göttingen 1988. 47–78.

Heppner, Harald (toim.): *Czernowitz: die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt.* Köln-Wien 2000.

von Engelhardt, Nikolai Henrik: *Die Beschreibung des Russisch Käyserlichen Gouvernements von Wiburg (1767),* ed. Sulo Haltsonen. *Suomen historian lähteitä VIII.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1973.

Juteini, Jaakko: *Sanan Saattaja Wiipurissa, nro 41 (1840). Kootut teokset.* Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura: Helsinki 2009. 86–105

Melartin, Erik Gabriel: *Über die Gewächskunde Finnlands nebst Nachrichten von dem Fortgange des Wiburgschen Gymnasiums im letztverwichenen Jahre; im Anhang Probearbeiten der Gymnasiasten.* St. Petersburg 1808. [Harvinaisuus, vrt. Purgold]

Purgold, Ludwig: *Über die Bildung zur Poesie und Beredsamkeit auf Schulen ... bei Gelegenheit des öffentlichen Examen am Kaiserlichen*

Gymnasium zu Wiburg herausgegeben. St. Petersburg 1807. [Harvinaisuus, löytyy Kansalliskirjaston Kansalliskokoelmasta kokoomaniteestä nimikkeellä ”*Schulprogrammen zu Wiborg*”.]

Purgold, Ludwig: *Über die Wichtigkeit der deutschen Sprache für die gründliche Bildung, insbesondere in Finnland.* St. Petersburg 1812. [Harvinaisuus, vrt. edellinen]

Ruuth, J. W.: *Viborgs stads historia; 1–2.* Viborg 1906.

Schweitzer, Robert: *Die Wiborger Deutschen. Saksalaisen kulttuurin edistämissäätiön julkaisuja; 3.* Helsinki 1993.

Schweitzer, Robert: ”Die Fibeln der Wiborger Aufklärung”. *Mundus librorum.* toim. Pärssinen & Rahikainen. *Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja; 62.* Helsinki 1996. 209–242.

Thieme, August: *Finnland. Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808. Mit Übersetzungen und Kommentaren herausgegeben von Robert Schweitzer.* *Aue-säätiön julkaisuja; 25.* Helsinki 2012.

Tigerstedt, Örnulf: *Huset Hackman: en viburgensisk patriciersläkts öden 1790–1879; 1.* Helsingfors 1940.

VKH

Viipurin kaupungin historia I. J. W. Ruuth. Uudistaneet Rosén et al. Helsinki 1982.

Viipurin kaupungin historia II. J. W. Ruuth. Uudistanut Halila. Helsinki 1974.

Viipurin kaupungin historia IV. J. W. Ruuth. Uudistaneet Kuujo et al. Helsinki 1981.